

DARBO SĄLYGOS IR JŲ GERINIMO PROBLEMAS

B. MRAZAUSKIENE

Darbo sąlygos turi didelę reikšmę socialiniam-ekonominiam visuomenės vystymuisi. Socialistinė visuomenė darbo sąlygoms visada skyrė daug dėmesio. V. Leninas rašė: „Tikrojo komunizmo „formulės“ skiriasi <...> kaip tik tuo, kad joms svarbiausia yra *darbo sąlygos*“ (4, p. 157). Vystantis ir tobulėjant socialistinei visuomenei, ypač išsivysčiusio socializmo sąlygomis, darbo sąlygų reikšmė nuolat auga: didėja jų poveikis visuomeninio darbo efektyvumui, socialiniam visuomenės ir darbo kolektyvų vystymui, harmoningam asmenybės formavimui, komunistinės pažiūros į darbą ugdymui, darbo santykių tobulinimui ir t. t. Todėl darbo sąlygų gerinimas yra svarbi sudedamoji dalis socialinių programų, numatytų TSKP XXV, XXVI ir XXVII suvažiavimuose. TSKP Programoje (Nauja redakcija) darbo sąlygų gerinimas laikomas vienu iš pagrindinių partijos socialinės politikos uždavinių, veiksminga priemone šalies socialiniam-ekonominiam vystymui spartinti.

Darbo sąlygos yra sudėtinga kategorija, susijusi su įvairiomis visuomenės gyvenimo pusėmis. Todėl ją tyrinėja įvairių sričių specialistai — fiziologai, psichologai, sociologai, technikos ir ekonomikos mokslų atstovai ir kt.

Metodologinės, teorinės ir praktinės darbo sąlygų problemos pastaruoju metu plačiau nagrinėjamos socialinėje-ekonominėje literatūroje. Tačiau kai kurie teoriniai ir praktiniai darbo sąlygų klausimai visapusiškai neišspręsti. Ekonominėje literatūroje nėra bendros nuomonės aiškinant jų turinį, klasifikacijos kriterijus, vietą visuomenės gamybinių jėgų ir gamybinių santykių sistemoje, ryšį su bendrais ir specifiniais ekonomiais dėsniais ir t. t. Tai apsunkina darbo sąlygų valdymo tobulinimą, trukdo išaiškinti gerinimo būdus ir didinti jų efektyvumą.

Straipsnyje nagrinėjamas socialinis-ekonominis darbo sąlygų turinys ir jų gerinimo problemos dabartiniame ekonomikos vystymosi etape.

Marksizmo-leninizmo klasikai darbo sąlygas siejo su visuomenės gamybinių santykių pobūdžiu ir gamybinių jėgų išsivystymo lygiu. K. Marksas ir V. Leninas pabrėžė tiesioginę darbo sąlygų formavimosi ir kitimo priklausomybę nuo visuomeninės gamybos formos. K. Marksas rašė, kad kai kurių darbo sąlygų padariniai yra vienokie, kai „darbininkas egzistuoja gamybos procesui, o ne gamybos procesas darbininkui“, ir kad jos gali būti „pražūtis ir vergovės šaltinis“ ir atitinkamomis sąlygomis atvirkščiai turi neišvengiamai „pavirsti humaniško vystymosi šaltiniu“ (1, p. 436). Taigi darbo sąlygos yra gamybinių jėgų ir gamybinių santykių vystymosi padarinys ir pasireiškimo forma. Tačiau jų poveikis darbo sąlygoms įvairiuose visuomeninės gamybos lygiuose yra nevienodas. Todėl teisūs tie autoriai, kurie skiria darbo sąlygas visuomenės mastu ir darbo sąlygas žemesnėse visuomeninės gamybos grandyse, t. y. ūkio šakoje, regione, įmonėje, jos padaliniuose, darbo vietose.

Darbo sąlygoms visuomenės mastu (visuomenės darbo sąlygos) turi

socialinę-ekonominę ir gamybę-techninę puses. Visuomenės darbo sąlygos socialine-ekonominė prasme yra darbo jėgos naudojimo ir reprodukcijos sąlygos tam tikrame gamybos būde. Jos parodo bendrus darbo sąlygų bruožus, dėsningumus ir vystymosi tendencijas, būdingas tai visuomenei santvarkai. Visuomenės darbo sąlygų tikslus ir funkcijas sąlygoja gamybinių santykių pobūdis, specifiniai ir kai kurie bendri ekonominiai dėsniai. Socialistinėje visuomenėje jos turi tarnauti žmogui, garantuoti efektyvų darbo jėgos naudojimą, išplėstinę darbo jėgos reprodukciją, harmoningą asmenybės vystymąsi, padėti komunistinės pažiūros į darbą formavimui. Socialinės-ekonominės visuomenės darbo sąlygos nulemia darbo sąlygų specifiką ir socialinį kryptingumą kitose visuomeninės gamybos grandyse.

Materialinės techninės visuomenės darbo sąlygos priklauso nuo gamybinių jėgų išsivystymo lygio. Jis yra pagrindas įgyvendinti socialiniams-ekonominiams visuomenės darbo sąlygų tikslams.

Darbo sąlygos žemesnėse visuomeninės gamybos grandyse priklauso nuo bendrų visuomenės darbo sąlygų ir yra konkreti pastarųjų realizavimo forma tiek socialiniu-ekonominiu, tiek gamybiniu techniniu požiūriais. Tačiau jos nėra vien pasyvus visuomenės darbo sąlygų atspindys, turi sudėtingą, savarankišką turinį ir pasireiškimo formas. Jos atspindi socialinius-ekonominius, techninius, teisinius, socialinius-psichologinius ir kitus santykius, turi įvairius aspektus — biologinį, socialinį, ekonominį ir kitus. Biologiniu požiūriu darbo sąlygos turi atitikti fiziologines žmogaus organizmo galimybes, visokeriopai jas palaikyti ir garantuoti racionalų jų panaudojimą. Socialiniu požiūriu darbo sąlygos turi garantuoti ilgą ir pastovų žmogaus darbingumą, harmoningą asmenybės vystymąsi, pasitenkinimą darbu. Ekonominio požiūriu darbo sąlygos turi padėti pasiekti aukštą gyvojo darbo našumo lygį ir efektyvų sudaiktintojo darbo naudojimą (pagal leistinas biologiniu ir socialiniu požiūriu ribas), sudaryti prielaidas išplėstinei darbo jėgos reprodukcijai. Kompleksinė darbo sąlygų analizė turi apimti visus šiuos aspektus.

Toliau straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas žemesnių ūkinii grandžių darbo sąlygų analizei.

Pastarųjų metų ekonominėje literatūroje darbo sąlygos dažnai apibūdinamos kaip visuma objektyvių ir subjektyvių veiksnių, tiesiogiai ar netiesiogiai sąlygojančių žmogaus sveikatą, darbingumą, darbo efektyvumą, pažiūrą į darbą, gyvenimo lygį, asmenybės vystymąsi (13, p. 93; 15, p. 139). Kitaip tariant, jos traktuojamos kaip visuma objektyvių ir subjektyvių veiksnių, tiesiogiai ar netiesiogiai sąlygojančių žmogų darbo procese. Vadinasi, darbo sąlygų turinys šiuo atveju nustatomas remiantis jas formuojančiais veiksniais. Tačiau veiksnių, formuojančių darbo sąlygas, negalima sutapatinti su pačiomis darbo sąlygomis.

Kai kurie iš tų veiksnių yra objektyvūs darbuotojų arba jų grupių požiūriu, tačiau neturi absoliučios reikšmės, turi santykinį pobūdį. Tos pačios darbo sąlygos yra skirtingai vertinamos įvairių žmonių, priklausomai nuo fizinių bei protinių sugebėjimų, išsimokslinimo, kvalifikacijos, amžiaus, lyties, profesijos, pomėgio, darbo įgūdžių, bendro požiūrio į darbą ir t. t. Be to, tos pačios darbo sąlygos yra skirtingai vertinamos laiko atžvilgiu. Vadinasi, darbo sąlygų negalima laikyti nei geromis, nei blogomis apskritai nesiejant jų su konkrečios visuomenės poreikiais. Visuomenės tam tikrų darbo sąlygų poreikius sąlygoja socialinis-ekonominis atitinkamos visuomenės išsivystymo lygis ir fiziologinės bei psichologinės žmogaus galimybės. TSKP XXVII suvažiavime buvo pažymėta, kad „aukštas tarybinio darbininko išsilavinimo ir profesinis lygis diktuoja būtinumą sudaryti atitinkamas gamybos sąlygas“ (5, p. 257).

Darbo procese yra naudojama darbo jėga, o darbas gali vykti tik tam tikromis sąlygomis. Todėl darbo sąlygos pirmiausia yra darbo jėgos naudojimo sąlygos. (Suprantama, darbo sąlygos neapima viso darbo jė-

gos vartojimo proceso.) Be to, jos tiesiogiai ir netiesiogiai susijusios su darbo jėgos formavimo ir žmogaus asmenybės vystymosi procesais. K. Marksas rašė: „Kadangi darbininkas didesnę savo gyvenimo dalį atiduoda gamybos procesui, tai gamybos proceso sąlygos didele dalimi yra jo aktyvaus gyvenimo proceso sąlygos, jo gyvenimo sąlygos <...>“ (2, p. 82). Todėl darbo sąlygos didele dalimi nulemia asmenybės vystymosi galimybes tiek pačiame darbo procese, tiek iš dalies ir už jo ribų. Gamybinės aplinkos būklė sąlygoja žmogaus fizinės ir protinės energijos sąnaudų dydį darbo metu. Tai savo ruožtu turi įtakos darbo jėgos atstatymo laikui ir būdams, laikui, kuris lieka asmenybei tobulėti, bei laisvalaikio formoms.

Taigi darbo sąlygos turi būti apibūdinamos ne kaip visuma jas formuojančių veiksnių, o kaip tam tikros darbo jėgos naudojimo ir žmogaus asmenybės vystymo sąlygos, atitinkančios visuomeniškai būtinus visuomenės poreikius darbo procese. Kaip ekonominė kategorija, darbo sąlygos atspindi ekonominius santykius, susidarantius darbo jėgos vartojimo ir žmogaus asmenybės vystymo darbo procese atžvilgiu.

Darbo jėgos naudojimo ir žmogaus asmenybės tobulėjimo sąlygas sudaro visuma elementų, nevienodų savo sudėtimi, veikimo pobūdžiu, matavimo vienetais ir t. t. Tarpusavyje jie sudaro daugybę derinių.

Analizuodamas darbo procesą, svarbiausius darbo sąlygų požymius atskleidė K. Marksas. Jis išskyrė materialines sąlygas, kuriomis vyksta darbas, ir visumą sąlygų, reikalingų darbininko gyvybei palaikyti darbo laiko metu, t. y. „<...> visų darbo metu darbininko gyvenimui būtinų sąlygų: erdvės, oro, šviesos, taip pat visų priemonių, ginančių darbininką nuo gyvybei pavojingų arba sveikatai žalingų gamybos proceso sąlygų <...>“ (1, p. 380, 381). Daiktinius gamybos proceso veiksnius K. Marksas priskyrė objektyvioms, o darbo jėgos funkcionavimo ir žmogaus gyvybės palaikymo sąlygas — subjektyvioms darbo sąlygoms.

Gamybinė aplinka priklauso nuo žmogaus bei materialinių gamybos elementų sąveikos ir žmonių visuomeninių santykių. Tuo požiūriu darbo sąlygos gali būti materialinės, socialinės-fiziologinės, socialinės-psichologinės ir socialinės-ekonominės. Jas parodo tarpusavyje susijusių rodiklių visuma. Darbo sąlygas atspindintys rodikliai gali turėti tiek absoliutinę, tiek ir santykinę išraišką, gali būti lyginami su optimaliais, planiniais, geriausiais šakos rodikliais.

Materialines darbo sąlygas sudaro išoriniai, objektyvūs žmogaus požiūriu, gamybinės aplinkos elementai (gamybos priemonių sudėtis, gamybos technologija). Jos parodo ryšį tarp daiktinių gamybos veiksnių ir darbo jėgos, nulemia darbo turinį, t. y. darbo funkcijų sudėtį, fizinės ir protinės žmogaus energijos santykį darbo procese ir t. t. Todėl materialinės darbo sąlygos tam tikru laipsniu yra darbo sąlygų visumos pagrindas. Jas atspindi darbo mechanizavimo ir automatizavimo lygis, ap rūpinimas energija, rankų, sunkaus fizinio, mažai kvalifikuoto, monotoniško darbo dalis ir kiti rodikliai.

Socialinės-fiziologines darbo sąlygas atspindi gamybinė aplinka, kurioje vyksta psichofiziologiniai procesai žmogaus organizme. Ją apibūdina sanitarinės higienos būklės, buitinio ir medicininio aptarnavimo lygio, darbo saugumo, profesinių susirgimų lygio, estetinės aplinkos būklės, iš dalies darbo greičio, darbo ir poilsio keitimo ir kiti rodikliai.

Socialinės-psichologines darbo sąlygas susijusias su žmogaus, kaip socialinės būtybės, poreikiais. Jas nusako rodikliai, apibūdinantys visuomeninių organizacijų, fizinės kultūros, sporto, meninės saviveiklos ir kitų būrelių darbo lygį, formalius ir neformalius santykius kolektyve, jo psichologinį klimatą.

Socialinės-ekonominės darbo sąlygas sudaro darbo dienos ir savaitės trukmė, darbo ir poilsio režimas, atostogų trukmė ir jų praleidimo būdai,

laisvo laiko apimtis ir jo panaudojimas, ekonominės ir socialinės lengvatos bei kompensacijos, susijusios su kitais darbo sąlygų elementais.

Kompleksinė darbo sąlygų analizė, jas sudarančių elementų kiekio ir turinio nustatymas bei rodiklių sistemos parinkimas turi didelę reikšmę socialiniam-ekonominiam darbo sąlygų būklės įvertinimui. Savo ruožtu darbo sąlygų būklės nustatymas yra jų formavimosi proceso reguliavimo ir gerinimo būdų parinkimo pagrindas. Moksliškai pagrįstas darbo sąlygų būklės įvertinimas ypač svarbus siekiant teisingai nustatyti materialinio (ir moralinio) atlyginimo dydį skirtingomis darbo sąlygomis dirbantiems žmonėms.

Kiekviename visuomenės vystymosi etape darbo sąlygos turi būti vertinamos atsižvelgiant į pasiektą gamybinių jėgų ir gamybinių santykių išsivystymo lygį, darbuotojų interesus ir poreikius.

Darbo sąlygų elementų įvairumas reikalauja atitinkamo integralinio jų vertinimo. Tuo tikslu gali būti naudojamas darbo sunkumo rodiklis, parodantis gamybinių sąlygų visumos poveikį darbuotojui. Ekonominėje literatūroje nepakankamai išnagrinėtas ryšys tarp darbo sąlygų ir darbo sunkumo. Kartais darbo sunkumas sutapatinamas su fiziniu žmogaus apkrovimu ir nepagrįstai priskiriamas tik prie gamybinių techninių darbo sąlygų grupės. Tačiau darbo sunkumą atspindi tiek fizinės, tiek ir protinės energijos sąnaudos. Jam turi įtakos visi gamybinės aplinkos elementai.

Suo metu Tarybų Sąjungoje yra parengta metodika darbo sunkumui nustatyti remiantis kiekybinio fizinio, protinio ir nervinio emocinio krūvio įvertinimu darbo procese. Tuo pagrindu skiriamos šešios darbų sunkumo kategorijos ir atitinkamos darbo sąlygų grupės (žr. 11). Remiantis šia darbų sunkumo nustatymo metodika, siūlomas kompleksinis darbo sąlygų būklės vertinimo rodiklis (žr. 11, p. 35). Šios metodikos trūkumas yra tas, kad darbo sunkumo rodiklis neapima daugelio darbo sąlygų elementų, todėl jis negali būti laikomas kompleksiniu jų būklės rodikliu. Be to, kiekybiškai įvertinti kai kuriuos darbo sąlygų elementus yra labai sunku arba neįmanoma (pvz., socialines-psichologines sąlygas), todėl jų įtaka darbo sunkumui gali būti nustatoma tik apytikriai, šalutiniu būdu, remiantis žmogaus reakcija į darbo sąlygas konkrečioje darbo vietoje. Tokios reakcijos formos galėtų būti žmogaus darbingumas, kadru kaita, darbo drausmės lygis, pastoviai laisvos darbo vietos (kai darbo išteklių kiekis atitinka darbo vietų skaičių), pasitenkinimo darbu laipsnis ir pan.

Vadinasi, kompleksiškai vertinant darbo sąlygas, reikia remtis ir objektyviais matais, kuriuos sąlygoja psichofiziologinės žmogaus galimybės, ir subjektyviu jų vertinimu, išplaukiančiu iš atitinkamo laikotarpio darbuotojų tam tikrų darbo sąlygų poreikių.

V. Leninas rašė, kad socialistinėje visuomenėje „<...> darbo sąlygos taps higieniškesnės, milijonai darbininkų bus apsaugoti nuo dūnių, dulkių ir purvo, nešvarios, bjaurios dirbtuvės greičiau bus paverstos švariomis, šviesiomis, žmogaus vertomis laboratorijomis“ (3, p. 93).

Tačiau šis procesas negali vykti savaime, be visuomenės pastangų, nepriklausomai nuo gamybinių jėgų ir gamybinių santykių išsivystymo lygio. Dabartinis jų lygis mūsų šalyje nesudaro visiškų galimybių socialinių-ekonominių visuomenės darbo sąlygų tikslams įgyvendinti, visiškai likviduoti nepalankių darbo sąlygų.

Beveik pusė TSRS materialinės sferos darbuotojų atlieka rankų darbą. Lietuvos TSR materialinės gamybos sferoje rankų darbą dirba daugiau kaip pusė darbuotojų. Ypač didelė jo dalis pagalbiniuose darbuose: pagalbinių darbų mechanizavimo lygis 2 kartus žemesnis už pagrindinių darbų mechanizavimo lygį. Dalis rankų darbo — tai sunkus fizinis darbas. Daug darbininkų dirba monotonišką darbą. Ypač daug monotoniškų darbų atliekama lengvosios pramonės, radiotechnikos, elektronikos ir ki-

tose įmonėse. Be to, daug darbų, kurių turiningumas žemas. Nemaža materialinės sferos darbuotojų dalis dirba sveikatai kenksmingomis darbo sąlygomis (padidintas triukšmas, vibracija, oro užterštumas ir pan.). Yra daug darbų, kuriuos atliekant pažeistas darbo funkcijų santykis tarp fizinio, nervinio emocinio ir intelektualinio krūvio. Išlieka esminiai darbo sąlygų skirtumai ūkio šakose, rajonuose, įmonėse, darbo vietose.

Darbo sąlygų neatitikimas visuomenės poreikių sąlygoja daugybę prieštaravimų tarp visuomenės, įmonių ir darbuotojų. Nepalanki gamybinė aplinka nulemia tam tikrus socialinius ekonominius nuostolius. Tai papildomos išlaidos materialinėms darbo apsaugos priemonėms, lengvatoms ir kompensacijoms išmokėti darbuotojams siekiant sumažinti nepalankių darbo sąlygų poveikį, išlaidos, susijusios su nepalankių sąlygų padariniais žmogui, nuostoliai dėl nevisiško darbo išteklių panaudojimo (trumpinama darbo diena, mažinamas darbo stažas, reikalingas pensijai gauti), nuostoliai, susiję su kadrų kaita, sumažėjusiu darbingumu ir t. t. Fiziologų tyrimai rodo, kad darbo metu darbuotojų gyvybinės jėgos naudojamos ne vien produktyviai. Be tikslingos veiklos, dalis žmogaus energijos išekvojama priešiniams nepalankioms darbo sąlygoms (aukštai temperatūrai, triukšmui, vibracijai, oro užterštumui ir t. t.), neigiamo požiūrio į tą darbo rūšį slopinimui. Tai turi tiesioginę įtaką darbo našumui lygiui. Tyrimai rodo, kad patalpoje, kurioje oro temperatūra siekia 30 °C ir drėgnumas 80%, darbo našumas yra 30% mažesnis negu kai temperatūra — 20 °C ir oro drėgnumas — iki 50%. Gera ventiliacijos sistema darbo našumą padidina 5—10%, optimalus apšvietimas — 5—15%, specialios patalpų spalvos parinkimas — 2—4% ir t. t. (9, p. 147). Mūsų atlikti tyrimai daugelyje Kauno lengvosios pramonės įmonių, Vilkaviškio konservų fabrike ir kitose įmonėse parodė, kad daugiausia darbą keičia darbininkai, atliekantys sunkų fizinį darbą, dirbantys kenksmingomis darbo sąlygomis, mažai kvalifikuoti. Esminiai darbo sąlygų skirtumai ūkio šakose, rajonuose, įmonėse, darbo vietose didina socialinę nelygybę.

Darbo sąlygų gerinimo svarba yra susijusi su pagrindinio socializmo ekonominio dėsniu, socialistinės gamybos tikslo įgyvendinimu, darbo jėgos reprodukcijos tobulinimu. Darbo sąlygų gerinimo svarbą šiuolaikinėmis sąlygomis didina subjektyvaus gamybos veiksnio reikšmės augimas, darbuotojų gerų darbo sąlygų poreikį didėjimas, visapusiško asmenybės vystymosi būtinumas. Todėl TSKP XXVII suvažiavime buvo pabrėžta, kad „tiek socialinio, tiek ir ekonominio vystymo interesai reikalauja pirmiausia rimtai pertvarkyti darbo sąlygas, pobūdį ir turinį“ (5, p. 257).

Visuomenės veikla gerinant darbo sąlygas — tai nuolatinio palankios gamybinės aplinkos formavimo ir nepalankių darbo sąlygų gerinimo (likvidavimo) procesai. Todėl darbo sąlygų gerinimas yra susijęs su gamybinių jėgų ir gamybinių santykių vystymusi, mokslo bei technikos pažanga ir įvairiomis organizacinėmis-ekonominėmis priemonėmis.

V. Leninas esminį darbo sąlygų gerinimą siejo su technikos pažanga ir pagrindine tuometine jos kryptimi — elektrifikacija. Šiuolaikiniam etape mokslo ir technikos pažanga turi ypatingą, pirmąją reikšmę darbo sąlygoms gerinti. Jai sąlygojant pirmiausia keičiasi santykis tarp gyvojo ir sudaiktinto darbo: vis didesnė darbo dalis atliekama mechanizmais. Dėl to pirmiausia kinta materialinės ir fiziologinės darbo sąlygos.

Tačiau šiuolaikinis nekompleksinis mechanizavimas ir nevisiškas automatizavimas sąlygoja daugelį neigiamų padarinių: susmulkėja gamybinis darbas, atsiranda daugybė dalinių specialybių, didėja darbo monotoniškumas, gamybinis triukšmas, kartais padidėja rankų darbo lyginamasis svoris didėjant gamybos apimčiai ir t. t.

Tolesnis mokslo ir technikos pažangos vystymasis iš esmės keičia darbo sąlygas, formuoja naują gamybinę aplinką. Tačiau mechanizavimo ir automatizavimo procesai, atlaisvindami žmogų nuo sunkaus fizinio

darbo, reikalauja iš jo didesnio dėmesio, reakcijos, didina nervinį žmogaus apkrovimą, riboja žmogaus savarankiškų veiksmų laisvę ir t. t. Netgi automatizuotoje gamyboje, sumažėjus energetinėms darbo funkcijoms, padidėja nervinis emocinis žmogaus apkrovimas, kartais sumažėja turiningo, kūrybingo darbo dalis.

Taigi darbo sąlygų kitimas, sąlygojant mokslo ir technikos pažangai, yra sudėtingas ir prieštaringas procesas. Jo priežastys daugiausia susijusios su praktinio darbo sąlygų valdymo trūkumais, techniniais organizaciniais, socialiniais-ekonominiais ūkininkavimo trūkumais.

Projektuojant technologinius procesus, mašinas ir įrengimus, būtina atsižvelgti į žmogaus fizines, psichines ir intelektualines galimybes. Efektyviausia darbo sąlygų gerinimo kryptis šiuolaikiniame mokslo ir technikos pažangos etape — visapusiškas higieninių, fiziologinių, psichologinių ir estetiinių reikalavimų įvertinimas mokslinių tyrimų ir projektavimo stadijoje. Kuriamos ir diegiamos į gamybą darbo priemonės neturi virš normos padidinti informacinių, fizinių, protinių krūvių, žmogus darbo vietoje turi sunaudoti tiek energijos, kad galėtų būti sveikas ir darbingas. Mechanizavimo bei automatizavimo lygis gali arba turi būti apribotas žmogaus energijos sąnaudų dydžiu, jo galimybėmis. Mechanizavimas, neatsižvelgiant į fiziologines ir psichologines žmogaus savybes, sukelia daug problemų. Vadinas, negalima kelti mechanizavimo lygio virš optimalių ribų socialiniu požiūriu, net jei tai ir mažina žmogaus fizinės energijos sąnaudas. Diegiant naujas darbo priemones į gamybą, reikia pasiekti, kad būtų garantuotas harmoningas darbuotojų vystymasis, optimalus protinio ir fizinio darbo elementų derinimas.

Taigi dabartinėmis sąlygomis yra būtina ilgalaikė mokslo ir technikos pažangos orientacija į esminį darbo sąlygų gerinimą.

TSKP XXVII suvažiavime buvo pažymėta, kad „prie darbo sąlygų gerinimo ir jo turiningumo didinimo turi prisidėti spartesnis gamybos aparato atnaujinimas, gamybos mechanizavimas, automatizavimas ir elektromodernizavimas, visas techninio modernizavimo darbas“ (5, p. 257), ir kad techninė liaudies ūkio rekonstrukcija turi turėti aiškią socialinę kryptį (5, p. 48).

Darbo sąlygų gerinimui labai svarbią reikšmę turi ir socialinės-ekonominės, organizacinės priemonės: darbo sąlygų tobulinimas ir jų gerinimo skatinimo sistema, darbo užmokesčio diferenciacijos, atsižvelgiant į darbo sąlygas, tobulinimas. Ypač svarbi reikšmė dabartiniame etape tenka darbo sąlygų planavimui. Šiuo metu yra sudaromi kompleksiniai darbo sąlygų gerinimo, darbo apsaugos ir sanitarinių sveikatingumo priemonių planai. Įmonių socialinio vystymo planuose yra atitinkamos dalys, skirtos darbo sąlygų gerinimui. Mūsų atlikta darbo sąlygų gerinimo kompleksinių planų vykdymo eigos analizė Lietuvos TSR liaudies ūkyje vienuoliktajame penkmetyje rodo, kad daugelis rodiklių yra įvykdomi ir viršijami. Tačiau nepalankiomis sąlygomis dirbančių darbuotojų skaičiaus mažėjimo tempai yra nepakankami, o absoliutus jų skaičius yra gana didelis. Nors ir teigiama tų planų reikšmė, kai kurios darbo sąlygų gerinimo problemos lieka neišspręstos iš dalies ir dėl pačių planų netobulumo. Pirmiausia, darbo sąlygų gerinimo užduotys kompleksiniuose planuose yra pernelyg mažos. Tą rodo labai aukštas daugelio užduočių viršijimo laipsnis. Pavyzdžiui, darbuotojų, dirbančių nepalankiomis oro temperatūros sąlygomis, skaičiaus mažinimo užduotys per ketverius vienuoliktąjį penkmetį metus Lietuvos TSR liaudies ūkyje įvykdytos 134%, žmonių, dirbančių sveikatai kenksmingomis sąlygomis, — 127% ir t. t. Be to, kompleksiniuose planuose atsispindi ne visi darbo sąlygų elementai, o tik kai kurios materialinės ir fiziologinės darbo sąlygos (triukšmo lygis, vibracija, oro užterštumas, padidinta arba sumažinta oro temperatūra, darbo vietų apšvietimas, sunkus fizinis darbas, kenksmingos darbo sąlygos, naktinės pamainos). Mūsų nuomone, sprendžiant tolesnio darbo

sąlygų planavimo tobulinimo klausimus, kompleksinių planų užduotys turėtų būti gerokai padidintos, o planų turinys išplėstas papildant juos svarbiausiais materialinių ir socialinių-fiziologinių darbo sąlygų elementais.

Didelę reikšmę darbo sąlygų gerinimui turi tikslinių kompleksinių programų sudarymas ir vykdymas. Visos kompleksinės programos yra susijusios su darbu, todėl jose tiesiogiai ar netiesiogiai paliečiami darbo sąlygų arba kai kurių jų elementų klausimai.

Lietuvos TSR liaudies ūkyje vienuoliktajame penkmetyje buvo igyvendinama trylika respublikinių tikslinių kompleksinių programų. Svarbiausios iš jų, susijusios su darbo sąlygų klausimais, yra „Ranų darbo atliekant krovimo, kėlimo, transportavimo bei sandėliavimo darbus mažinimas Lietuvos TSR pramonėje, transporte ir prekyboje 1981—1985 metais“ ir „Kompleksinė Lietuvos TSR pramonės gamybos intensyvinimo programa 1981—1985 metais“

Kompleksinėje pramonės gamybos intensyvinimo programoje buvo numatytos pagrindinės gamybos intensyvinimo kryptys, t. v. techninio ir organizacinio gamybos lygio kėlimas, darbo našumo didinimas, ranų darba dirbančių darbininkų skaičiaus mažinimas, socialinių kultūrinių ir buitinių sąlygų gerinimas ir pan. Mūsų atlikta šios programos ir jos vykdymo analizė rodo, kad ji atliko teigiama vaidmenį spartinant šiuos procesus, sprendžiant materialinių ir socialinių-fiziologinių darbo sąlygų gerinimo klausimus ir kitas socialines-ekonomines problemas. Antros programos vykdymo rezultatai 1981—1984 metais parodė, kad svarbiausios užduotys buvo įgyvendintos sėkmingai, sumažėjo absoliutus ranų darba dirbančių darbininkų skaičius atliekant krovimo, sandėliavimo, transportavimo ir kitus darbus.

Sprendžiant ranų darbo mažinimo materialinėje gamyboje klausimus, o kartu ir gamybos intensyvinimo, darbo našumo kėlimo bei darbo tolesnio tobulinimo uždavinius, Tarvbu Sąjungoje sudaroma kompleksinė ranų darbo mažinimo programa iki 2000 metų. Pagrindinis jos tikslas — visapusiškas ranų darbo naudojimo mažinimas, pirmiausia sunkaus fizinio, vnač moterų ranų darbo, darbo našumo didinimas ir darbo išteklių naudojimo gerinimas. Tokia programos orientacija padeda spręsti aktuales ekonominius bei socialinius socialistinės visuomenės uždavinius. TSRS ekonominio ir socialinio vystymo pagrindinėse kryptyse 1986—1990 metams ir laikotarpiui iki 2000 metų numatoma sumažinti ranų darbo dalį gamybos sferoje iki 15—20 procentų (5, p. 270). Respublikos liaudies ūkiui keliamas uždavinys ranų darba materialinės gamybos sferoje sumažinti iki 45% 1990 metais, o iki 2000 metų — iki 20—25% (9, p. 2).

Mūsų atlikti tyrimai rodo, kad pagrindinis anksčiau minėtų kompleksinių programų trūkumas yra socialinio kryptingumo stoka, pirmiausia atsispindinti ju rodikliu sistemoje. Kompleksinės programos turi padėti įgyvendinti socialinį mechanizavimo kryptingumą, garantuoti glaudesnį jo ryšį su bendrais darbo sąlygų gerinimo ir darbo tobulinimo klausimais. Ranų darbo mažinimo efektyvumas turėtų būti matuojamas ekonominiais ir socialiniais rodikliais. Todėl tarp kompleksinės ranų darbo mažinimo programos (ir kai kurių kitų kompleksinių programų) rodikliu turėtų būti ir šio proceso socialinį efektyvumą apibūdinantys rodikliai. Sprendžiant ranų darbo mažinimo klausimus, būtina įvertinti ir tai, kad žmogaus organizmas turi gauti optimalu fizinį krūvį. Ranų darbo mažinimo programa turi būti glaudžiau susieta su visomis tikslinėmis kompleksinėmis programomis.

Svarbią reikšmę vykdant ir tobulinant darbo sąlygų planavimą, turi kompleksinis darbo vietų įvertinimas. Tai operatyvinio darbo sąlygų valdymo pagrindas. Lietuvos TSR pramonėje 1985 m. buvo atlikta darbo vietų atestacija. Ateityje ji bus vykdoma nuolat. Pirmi jos rezultatai

parodė, kad 23,9% darbo vietų reikia racionalizuoti ir 3,0% likviduoti (7, p. 5). Labai nevienodai vertinamos darbo vietos įmonėse ir ūkio šakose. Tai sąlygoja tiek objektyvios priežastys, tiek ir nepakankamas organizacinis atestacijos lygis daugelyje ministerijų ir įmonių. Tačiau, nors ir netobuli pirmieji atestacijos rezultatai, jie turi būti naudojami rengiant ir tobulinant tikslines kompleksines programas, gerinant darbo sąlygų valdymą ir planavimą.

Darbo sąlygų gerinimo problema negali būti išspręsta iš karto visose darbo vietose. Tačiau socialistiniai gamybiniai santykiai sudaro palankias sąlygas gamybinei aplinkai optimizuoti, planingai spręsti šiuos klausimus visuomenės, ūkio šakų ir įmonių mastu.

LITERATŪRA

1. Marksas K. Kapitalas.—V., 1957.—T. I.
2. Marksas K. Kapitalas.—V., 1959.—T. III.
3. Leninas V. Pilnas raštų rinkinys.—V., 1982.—T. 23.
4. Leninas V. Didžioji iniciatyva.—Rinktiniai raštai.—V., 1981.—T. 3.
5. TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga.—V.: Mintis, 1986.
6. Sakalauskas V. Dėl TSRS ekonomino ir socialinio vystymo pagrindinių krypčių 1986—1990 metams ir laikotarpiui iki 2000 metų projekto.—Tiesa, 1986, 26 sausio.
7. Andrikonis N. Darbo vietų atestavimas racionalizavimas.—Liaudies ūkis, 1985, Nr. 11.
8. Fiodorovas I. Rankų darbo mažinimas: kompleksiško klausimai.—Liaudies ūkis, 1984, Nr. 3.
9. Иванова Р. К. Перерастание социалистического труда в коммунистический.—М.: Наука, 1983.
10. Иванова Р. Сокращение ручного труда — важнейшая социально-экономическая задача.—Вопросы экономики, 1984, № 9.
11. Количественная оценка тяжести труда. Межотраслевые методические рекомендации.—М., 1984.
12. Научно-технический прогресс в условиях интенсивного развития экономики Литовской ССР.—Институт экономики АН Лит.ССР, 1984.
13. Планирование условий труда.—Киев: Наукова думка, 1982.
14. Пригарин В. С. Условия труда при социализме. Политико-экономический анализ.—Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985.
15. Развитие общественного труда в условиях зрелого социализма.—М.: Экономика, 1980.
16. Социально-экономические основы формирования нового человека.—М.: Изд-во Московского университета, 1985.

Kauno Antano Sniečkaus
politechnikos institutas
Poitinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1985 m. rugsėjo mėn.

УСЛОВИЯ ТРУДА И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Б. МРАЗУСКЕНЕ

Резюме

В статье исходя из положений марксистско-ленинской теории и советской экономической науки исследуется социально-экономическое содержание, критерии классификации, факторы формирования и основные пути улучшения условий труда. В экономической литературе многие методологические, теоретические и практические вопросы, касающиеся условий труда, остаются нерешенными. Определение воздействия условий труда на эффективность потребления рабочей силы, выявление социально-экономических последствий этого воздействия и управление

ими на современном этапе связаны с дальнейшей разработкой социально-экономического содержания условий труда и путей их улучшения.

Большинство авторов рассматривают условия труда как совокупность факторов, прямо или косвенно воздействующих на человека в процессе труда, т. е. содержание условий труда выводится исходя из факторов, их формирующих. По нашему мнению, условия труда должны определяться как условия эффективного потребления рабочей силы и всестороннего развития личности, соответствующие общественно нормальным потребностям данного общества. Это должно учитываться и при определении состояния условий труда, классификации, выборе его показателей и выявлении путей совершенствования условий труда.

В статье раскрывается значение и определяется необходимость совершенствования условий труда на современном этапе. Особое внимание уделяется социально-экономическим проблемам совершенствования условий труда под воздействием научно-технического прогресса, показывается его противоречивое влияние на условия труда и определяются некоторые пути преодоления его негативных последствий.